

Pavel Fonda

Pred štirinajstimi leti je onkraj italijanske severovzhodne meje nastala nova država: republika Slovenija. Takrat je naenkrat postalo jasno, kako malo vedo Italijani o sosedih, s katerimi delijo nekaj sto kilometrov državne meje. Podoba Slovenije in Slovencev kot je bila takrat prikazana v italijanskih medijih, je bila bolj nejasna od podobe daljnih Litve ali Armenije. Mnogi Italijani, pogostokrat celo časnikarji, so s težavo razlikovali Slovenijo od Slovaške ali od Slavonije in so pogosto uporabljali za Slovence splošen izraz »slavi« (slovani), ki izraža le starodavni skupni jezikovni izvor mnogih narodov, ki danes žive med Trstom in Vladivostokom. In vendar žive Italijani in Slovenci na vzhodni meji tesno skupaj že celo tisočletje.

Zanimivo je, da je skromno zanimanje, ki ga kažejo Italijani do spoznavanja svojih vzhodnih sosedov, ravno tako prisotno tudi pri prebivalcih Slovenije, čeprav seveda v različni meri (zaradi različne številčnosti in pomembnosti obeh narodov). V Sloveniji le malokdo pozna italijanski jezik (razen le dela prebivalstva, ki živi tik ob meji). Zanimanje za italijansko kulturo, znanost in tehnologijo je enako ali manjše kot tisto za kulturo, znanost in tehnologijo tujih oddaljenih držav, ne pa živahno in intenzivno, s strukturiranimi in utrjenimi zvezami, kot bi si lahko pričakovali med sosedi. Kulturni in znanstveni interesi Slovencev so po tradiciji osredotočeni predvsem na germanski in anglosaški svet. Dovolj je že podatek, da je bil leta 1992 na 110 prevodov iz tuje književnosti le en italijanski avtor preveden v slovenski jezik. Prevodi slovenskih književnih del v italijanščino so seveda še redkejši.

V zadnjih letih se medsebojni odnosi in spoznavanje nedvomno izboljšujejo, čeprav zelo počasi.

In vendar bi lahko obe manjšini, slovenska v Italiji in italijanska v Sloveniji, obe popolnoma dvojezični, imeli funkcijo posrednikov.

Gotovo so pri tem igrale važno vlogo nesrečne zgodovinske razmere, zaradi katerih sta se naroda v skoraj vseh vojnah borila na nasprotnih taborih, v miru pa gravitirala na različne kulturne sfere: Slovenci na mitelevropsko, Italijani pa na zapadno in mediteransko. To pa še ne razloži povsem sedanjega stanja.

Preteklost še vedno negativno pogojuje prizadevanja, da bi okrepili in obogatili odnose med obema narodoma. Občasno še vedno prihaja do konfliktov, ki izražajo v obeh kulturah zakoreninjene, neresnične, stereotipne podobe lastne in tuje skupine. V veliki meri so te stereotipe pomagale oblikovati stare in nove travme, ki jih predvsem ljudje ob meji še niso premostili. Ti so zato večkrat bolj ovira kot pa most med obema narodoma. Medsebojna odtujenost in nezaupanje sta v njih še vedno zelo zakoreninjena.

Rad bi tu poglobil psihološko plat teh problemov, v kolikor je bližja moji stroki, da bi s tem dal doprinos k premostitvi medsebojnega nezaupanja.

Razmišljal bom o tem, kako imata v naših krajih oba naroda, Italijani in Slovenci, vsak v svoji kulturi zakoreninjene stereotipne podobe o drugem kot o sovražnem in grozečem elementu. Bizarno pa je, da čeprav se vsaka izmed obeh skupin čuti ogrožena, nobena ne priznava, da je kdajkoli lahko predstavljala nevarnost za drugo. Vsaka ima o sebi stereotipno podobo povsem dobre in nenevarne.

---

¹ Članek je natiskan v italijanščini in slovenščini v *ATTI* n.2/2005 Združenja *Concordia et Pax*, Gorizia-Nova Gorica, 2005. Je predelava članka ki je bil objavljen v reviji *Pretoki*, 2, 1994.

Občutek ogroženosti pred drugimi lahko temelji na različnih faktorjih:

- na strahu, da se ponovi, kar se je res zgodilo (dejstva dokazujejo nevarnost);
- na strahu, da se lahko zgodi nekaj, kar se smatra, da je možno ali celo verjetno; (tudi če se ni zgodilo);
- na strahu, da se zgodi nekaj, kar je neverjetno ali celo nemogoče (torej privid, persekutorna blodnja).

Kot pripadnik slovenskega naroda sem se v preteklosti v svojih razmišljanjih o "slovanski nevarnosti" nagibal k hipotezi, da je strah Italijanov v Trstu pred Slovenci predvsem tretje vrste, torej v veliki meri persekutorna blodnja. Čeprav počasi in s težavo sem se, vsaj deloma, uspel izmotati iz pogojevanja kulture svoje skupine. Vedno jasneje se mi je tako prikazalo, da ni povsem tako. Prva dva faktorja vsebujeta namreč tudi veliko resnice in se mi zdi, da igrata pri vsem tem kar konsistentno vlogo. Poskusil bom zato orisati hipotetično sliko, na kateri je, poleg italijanske nevarnosti za Slovence, tudi dejanska slovenska nevarnost za Italijane.

Več kot sto let je na tržaški pozornici prisotna krilatica o slovanski nevarnosti - "il pericolo slavo", ki se je potem za dolgo časa preoblikovala v "pericolo slavo-comunista". Ta nevarnost naj bi ogrožala italijanski Trst, čigar obsežen del prebivalstva je stalno mobiliziran zato, da se te nevarnosti ubrani.

Slovenci so nad tem ogorčeni, saj nikakor ne morejo sprejeti, da bi tako miroljuben narod, kot je njihov, lahko kdajkoli predstavljal za kogarkoli kako nevarnost. Temelja njihove identitete sta kultura in Prešeren s svojo miroljubno Zdravljico. Nikoli niso bili militaristi, niti kolonialisti, niso se vdinjali rasistično-nacionalističnim ideologijam o kakšni narodovi superiornosti. Za njih je res le obratno: so bili in so še vedno ogroženi od Italijanov. Slovenci imajo torej stereotipno predstavo o sebi kot o povsem nenevarnem in miroljubnem narodu, medtem ko imajo predstavo o Italijanih kot o narodu, kateremu ni za zaupati, ker je vir stalne nevarnosti.

Italijani so ravno tako zgroženi nad tem, da jih Slovenci doživljajo kot stalno stoletno nevarnost, saj sebe doživljajo kot izredno miroljuben narod, ki je bil zibelka evropske humanistične kulture in dvatisočletne krščanske civilizacije. Čutijo se kot narod, ki bi rad s sosedi le velikodušno delil svoje kulturne dobrine. Osnovni stereotip je vedno le "Italiani brava gente" (Italijani dobri ljudje), ki niso nikoli nikomur nič žalega storili. Ne morejo razumeti zakrknjenosti Slovencev, ki lahko le v slabi veri odklanjajo njihove velikodušne ponudbe in ki so brez vzroka stalno tako ogrožujoči.

RAZVOJ IN RAST NARODOV

V 19.stoletju so se narodi v Evropi prebujali. Oblikovali so si svojo identiteto, določali svoj življenjski prostor, si zagotavljali gospodarsko osnovo, si utrjevali politično in vojaško moč. Pri tem je prihajalo do stalnih konfliktov in vojn, ker se silnice in življenjski interesi posameznih narodov niso med seboj prav nič skladali in nikakor ni bilo jasno, še manj pa določeno, kaj komu pripada. Vse to se je nadaljevalo še skoraj v celem 20. stoletju. Šele z združeno Evropo lahko upamo, da bomo premostili te primitivne in katastrofalne strahove.

Če na vse to pogledamo malo bolj odmaknjeno, se nam širše človeške skupnosti – kot so to narodi – prikažejo kot nekakšni organizmi, ki imajo izredno vitalno moč in izražajo intenzivno potrebo po rasti in razvoju. Z nezadržno močjo stremijo po tistih elementih (ozemlja, prometne zveze, naravna bogastva, varne meje itd), ki jim ustrežneje jamčijo rast in razvoj. V tem čutimo neke toge, močne, rekli bi skoraj, slepe biološke silnice, ki z izrednimi pritiski usmerjajo narodovo čutenje, mišljenje in delovanje: toliko bolj intenzivno, kolikor bolj so v določenih trenutkih v nevarnosti celovitost, dobrobit in moč narodne skupnosti. Te primarne potrebe globoko pogojujejo narodovo kulturo.

Vsak narod je doživljal kot nekaj povsem naravnega svojo pravico do razvoja, ne glede na to, če je ta razvoj omejeval ali celo oškodoval sosede. Izredno težko je, posebno v obdobjih napetosti in hudih konfliktov, da posamezniku kolikor toliko uspe, da se vsaj delno povzpne iznad teh silnic in da se dokoplje do objektivnejšega pogleda na situacijo.

Ko je v devetnajstem in v prvi polovici dvajsetega stoletja italijanski narod ustvarjal svoje obstojne prvine, med katerimi seveda tudi ozemeljsko zedinjenje v eno samo državo, ni imel dvomov, da mora to uresničiti tudi na vzhodu, pa čeprav bi s tem Slovincem in Hrvatom onemogočil, da ravno tako ustvarijo in utrdijo prvine lastnih matičnih narodov.

Prav tako ne zasledimo v načrtih zedinjenja Slovenije, oziroma Hrvaške, kakih posebnih pomislov glede na to, da bi njihovo zedinjenje pomenilo za stotisoče Italijanov ločitev od lastne matice.

Na obeh straneh so se pravice drugega vedno minimizirale na najrazličnejše načine. Vsi so zlorabljali ljudska štetja, prištevali k lastnemu narodu druge, ker "so po rodu nekoč bili naši", "bodo vstopili v višjo kulturo", "ker bodo z nami ekonomsko na boljšem", "z nami bodo živeli v socialno pravičnejšem sistemu" itd. Vsak si je izmišljal tiste kriterije, ki so bili njemu v korist: zgodovinske ("mi smo bili tu prej"), geografske (razvodnica), sociološke (determinantna so mesta ali zaledje) in druge. Ustvarjalnost pri določanju takih, tudi najbolj bizarnih kriterijev je na obeh straneh brezmejna. Najmanj se je upoštevalo pravico o samoodločbi narodov. Na to se je skliceval vedno le tisti, ki je bil v šibkejšem položaju.

Ko Slovenci prisostvujemo pogovoru Italijanov, ki obžalujejo (kar se njim zdi povsem naravno in neagresivno), da meja ni pomaknjena bolj na vzhod in da Istra ni več del Italije, zdrami to v nas intenziven občutek ogroženosti in se nam ljudje, ki tako govorijo, zazdijo zaslepljeni, v slabi veri, brezčutni za naše pravice, nam nasprotni, sovražni in nevarni. Težko pa se zavedamo, da se tudi nam zdijo ravno tako naravne naše izjave, kot "škoda, da nam ni uspelo obdržati Trsta in Gorice". Te trditve ne morejo ne vzbujati v Italijanih povsem podobnih občutkov ogroženosti. Na obeh straneh je sposobnost, da se postavimo v kožo drugega in da se zavedamo, kaj je za drugega boleče ali celo grozeče, zelo majhna in zavest o tem pogosto odsotna.

KRIVDA – ODGOVORNOST – PRIZNAVANJE

Ob takih razmišljanjih pridemo neizbežno do vprašanja, s katerimi etičnimi kriteriji naj presojamo zgodovinska dogajanja. Pogosto zapademo v nekakšno "individualizacijo" skupin. Zato radi razpravljamo v smislu: "ko bi se bila Italija drugače odločila" ali, "ko bi Slovenci izbrali to namesto drugega". Pri tem pripisujemo širšim skupinam – ki so v tem slučaju narodna občestva – zmožnost racionalnega in etičnega presojanja ter odločanja, ki jo lahko ima morebiti posameznik, a jo težko pričakujemo pri tako številčnih "masah" kot so narodi. Te se nam prikažejo kot da bi bile skoraj neizbežno podvržene nekim slepim silnicam, nečemu kar spominja na gravitacijsko silo. Njihovo smer določa sovpadnost zgodovinskih, političnih, ekonomskih in kulturnih okoliščin, ki izhajajo iz globokih in primarnih potreb, katerih korenine segajo v mnogo bolj oddaljeno preteklost, od tega kar izgleda.

V kritičnih zgodovinskih trenutkih, ko se narod čuti ogrožen v nečem bistvenem, napetost začne mrzlično naraščati, sili ljudi v določene sheme razmišljanja in ni kaj dosti prostora za to, da bi prevladala racionalna presoja. Takrat narod mrzlično išče, dokler ga ne najde, voditelja ali vodilno skupino, ki bosta sposobna ustrezno opredeliti cilje in prikazati rešilno pot do njih, čeprav so ti v nezavedni "masi" že prej nerazpoznavno začrtani. V veliki meri pa je iluzorno misliti, da lahko bistveno preokrenemo "maso", ko se že odločno giblje v določeno smer. Pri tem karizmatični vodja izpade bolj kot igralec njemu pripisane vloge, kot pa pravi protagonist.

S tega zornega kota je v glavnem iluzorna podoba, po kateri temeljita življenje in razvoj narodov na svobodni volji, na voluntarizmu njihovih pripadnikov. V tej idealizirani in nestvarni podobi doživljamo narodove "izbire" veliko bolj hotene in zavestne, od tega kar v resnici so.

S tem ne trdim fatalistično, da smo le povsem nemočni gledalci nekega “naravnega” dogajanja. Vprašanje ni toliko “če”, ampak “koliko, kdaj in kako” lahko posameznik, tudi s tem, da se vključi v aktivne podskupine, vpliva na tiste – predvidoma sicer le majhne – premike, ki so v toku dogajanja vendarle še možni.

To se navezuje na preobrat v pojmovanju človeka, ki ga je povzročilo Freudovo odkritje nezavednega, v kulturi dvajsetega stoletja. Podobno dajeta grupna analiza in psihoanalitična antropologija svoj doprinos k odkrivanju razsežnosti skupinskega nezavednega (ki pa v antropološkem kontekstu ni le psihološki pojem, ker se neločljivo prepleta s stvarnimi ekonomskimi, tehnološkimi in drugimi preživetvenimi faktorji, ki močno vplivajo na kulturo skupine). Vse to še bolj redimenzionira idealistično podobo skupinskega dogajanja, ki naj bi temeljilo na voluntaristični osnovi. Od Kopernika, preko Darwina, Marxa in Freuda, do sodobnih pojmovanj skupinskosti, je vloga človekove individualne volje in odločanja potisnjena vedno bolj na rob, pa čeprav ni po mojem mnenju nikoli povsem izbrisana. Gre za postopno, počasno in bolečo erozijo doživljanja sebe kot vseмогоčnega, ki je bilo značilno za otroštvo človeštva, kot je za otroštvo posameznika.

Tu pa trčimo v paradoks. Po eni strani znanost večja človekovo sposobnost učinkovitega poseganja v stvarnost in na tem človek gradi iluzijo o svoji tehnološki omnipotenci. Po drugi strani pa ga znanost sili k temu, da odkriva vedno obširnejše in kompleksnejše mehanizme življenja, k dejstvu, da sprejme svojo veliko nemoč in relativno majhno sposobnost učinkovitega spreminjanja toka dogajanj. Vendar pa človek doseže učinkovitejšo pozicijo le če sprejme svojo redimenzionirano podobo: odpovedati se mora iluziji *omnipotence*, ki je le obramba pred zavrtim strahom pred *impotenco*, da se potem lahko ustali na znosni in plodnejši poziciji *potence*.

Po teh razmišljanjih se lahko povrnemo na zapleten problem kolektivne krivde narodov. Iz tega, kar je bilo pravkar rečeno, bi sledilo, da bi se lahko le v majhni meri govorilo o krivdi velikih skupin. Bolje bi bilo govoriti o odgovornostih za določena dejanja in za njihove posledice. Pri tem mislim, da je osnovne važnosti, da skupina, narod ali država prizna svoje odgovornosti za tragične dogodke, ki jih je povzročila.

Tistim, ki ne priznavajo kolektivnih krivd in odgovornosti, češ da eksistirajo le individualne, bi pa odgovoril takole: vsak narod potrebuje svoj ponos in hrani v svoji identiteti slavna dejanja svojih svetnikov, pesnikov, umetnikov, znanstvenikov in herojev. Prav tako pa noben narod ne more zanikati vloge, ki so jo v njegovi zgodovini imeli tudi kriminalci in krvniki. Ni mogoče enostavno zanikati in pozabiti temnih dejstev, samo zato, ker so boleča in neprijetna.

Vsakdanost nas pa uči, kako težko je doseči, da narodi priznajo in sprejmejo odgovornosti za zlo, ki so ga v določenih zgodovinskih okoliščinah povzročili. Obenem pa je vsakemu narodu izredno lahko in osvobajajoče priti krivde drugim. S tem seveda nastajajo in se ohranjajo nesporazumi in konflikti.

Dejansko imajo travme, ki jih povzročajo zgodovinske tragedije dve plati: travme žrtev in travme krvnikov. Tudi krvniki in ubijalci so, kadar se situacija normalizira, globoko travmatizirani zaradi grozljive samopodobe, ki jim ostane po hudih zločinih, ki so jih zagrešili. Isto velja za skupine, ki zato s težavo priznavajo svoje odgovornosti.

O ZGODOVINOPISJU

Zgodovinopisje, ki se razvija v okviru vsakega naroda, ima tudi funkcijo, da nudi skupini zavest o kontinuiteti svojega bivanja v času, ker je ena izmed osnovnih prvin identitete, bodisi v posamezniku kot v skupini. To pa vnaša v zgodovinopisje imanenten konflikt med dvema različnima potrebama. Na eni strani je potreba po čim objektivnejšem “znanstvenem” spoznavanju lastne preteklosti. Na drugi strani pa obstaja potreba po potvarjanju resnice, po neki zgodovini, ki naj omogoči narodu da se utemeljuje, da kultivira lastne mite, da utrjuje v svojih članih ponos pripadnosti in s tem krepi svojo notranjo kohezijo, da opravičuje svoje zahteve itd. Skupina nujno

potrebuje, da se lahko istoveti s povsem pozitivno podobo sebe, z nekakšno bolj ali manj mitično preteklostjo, ki naj bo intenzivno čustveno nabita. Razni rituali, kot so proslave služijo prav v ta namen. Že pred sto leti je E. Renan trdil, da vsak narod utemeljuje svojo identiteto s tem, da potvarja ali prikrojuje zgodovino.

V prehodnih in kritičnih momentih se razplamti druga potreba, to je mitična, ki omogoča okrepitev kohezije skupine. Takrat tudi resnim in objektivnim zgodovinarjem ne uspe vplivati na splošno kulturno ozračje in se zoperstavljati mitičnim in demagoškimi sintagmam o narodovi preteklosti in iz te izhajajočim "poslanstvom", ki naj bi popeljala narod iz krize.

V knjigi "Trst – Trieste – dve imeni ena identiteta" Boris M. Gombač zelo nazorno prikazuje, kako je velik del italijanskega, pa tudi slovenskega zgodovinopisja potvarjal dejstva zaradi političnih zahtev, za ohranitev kolektivnih mitov (in jaz bi dodal še zaradi zgodovinskih travm). Obstajajo seveda tudi objektivne zgodovinske raziskave, ki pa večinoma ostajajo pozabljene in nimajo vpliva na stereotipe in zgodovinske predsodke kulture, ki noče videti in s težavo sprejema, kar ji ni po godu.

ITALIJANSKA NEVARNOST

Že več kot sto let Italijani čutijo nevarnost, ki sta jo zanje v različnih obdobjih predstavljala rast in razvoj slovenskega naroda. Skoraj popolnoma slepa pega jim pa onemogoča, da uvidijo nevarnost, ki so jo oni sami predstavljali za Slovence.

V drugi polovici devetnajstega stoletja so se italijanski vodilni krogi na obmejnih področjih začeli čutiti ogrožene zaradi slovenskega preporoda. Zato so načrtno preprečevali razvoj slovenske narodne identitete, tlačili Slovence v povsem obrobno in podrejeno vlogo in jih silili v asimilacijo.

Po prvi svetovni vojni je bilo nad pol milijona Slovencev in Hrvatov proti svoji volji priključenih italijanskemu kraljestvu. Tlačenje, poniževanje in sistematično uničevanje bistvenih prvin narodne eksistence (kulturnih, gospodarskih, socialnih in političnih) se je začelo z izredno grobim nasiljem že leta 1918. Po masovnih deportacijah Slovencev in Hrvatov takoj po prvi svetovni vojni, so bili požgani ali odvzeti sedeži vseh kulturnih, športnih in gospodarskih ustanov. Zaprte so bile vse slovenske šole. Uporaba slovenskega jezika v javnosti je bila prepovedana. Priimki in krajevna imena so bila poitalijančena: izvajala se je, z natančnostjo in temeljitostjo, ki sicer ni bila lastna državnim upravi na drugih področjih, "etnična bonifikacija". Okoli 80.000 Slovencev je moralo zapustiti svoje domove in oditi v Jugoslavijo, v Argentino ali drugam, medtem ko so drugi bili premeščeni v oddaljene italijanske dežele. Ob koncu tridesetih let so v Julijski krajini ostali le slovenski kmetje in delavci: vsi podjetniki, intelektualci in tehniki, ki niso sprejeli asimilacije so morali oditi.

Za časa fašizma so Italijani v sozvočju z večino evropskih narodov slastno stremeli po povečanju svoje moči in pomembnosti ter silili v vse smeri, predvsem na vzhodno balkansko-podonavsko področje. Pri tem Slovenci v Julijski krajini niso več predstavljali prave nevarnosti, ampak le oviro, ki jo je bilo treba dokončno in s katerimkoli sredstvom odstraniti.

Leta 1941 je Italija ob ploskanju oceanskih množic in ne da bi se kdo vidno temu protivil, že drugič v dvajsetem stoletju začela zavojevalno vojno na vzhodni meji. Vdrla je v Jugoslavijo in si z Nemčijo razdelila tudi preostali del slovenskega ozemlja ter ga priključila Italiji kot "Ljubljansko provinco".

V nekaj več kot dveh letih (april 1941 – september 1943) je italijanska oblast na slovenskem ozemlju dala postreliti na stotine talcev, med pregonom partizanov je bilo na mestu ustreljenih nekaj tisoč prebivalcev, številni Slovenci so bili mučeni, požganih in oropanih je bilo na tisoče domačij. General Robotti, poveljnik italijanske vojske v Sloveniji, je lastnoročno pripisal poročilu o grozotah: "Si uccide troppo poco." (Ubija se premalo.)

Že 11. junija 1941 je bil objavljen na tržaškem Il Piccolo govor, kjer je Mussolini, kot predsednik vlade, v zvezi z zasedbo Jugoslavije napovedal *etnično čiščenje*: "... ko etnija ni v

soglasju z zemljepisom, je etnija tista ki se mora premakniti; zamenjave prebivalstva in exodusi njih delov so koristni, ker privedejo do sovpadanja političnih in rasnih meja.” Izvajanje tega načrta se je začelo z deportacijo v “Koncentracijska taborišča za civiliste” dvajset tisočih Slovencev (pretežno žensk, otrok in starcev), od katerih jih je tam dva tisoč izgubilo življenje (največ v taborišču na Rabu).

Deklarirani namen Italijanov, vzporeden s tistim, ki so ga izvajali Nemci, ki so zasedli severni del Slovenije, da izničijo slovenski narod, je ustvarilo okoliščine v katerih nastane “teror brez imena”. To so tako globoka in primitivna čustva tesnobe, da jih je težko, ali jih sploh ni mogoče prevesti v miselne predstave in jih miselno predelati. Ostanjejo zato kot nepredelani travmatski sediment v kolektivni psihi, poln intenzivne tesnobe, ki moti vsakokrat, ko ga kaj prikljiče bliže k zavesti.

Po vojni je Italija, z različno intenzivnostjo v raznih obdobjih, izvajala pritisk na zamejske Slovence in to ob nenehnem grozečem odpiranju problema meje. Še danes se Slovincem v Italiji kratijo nekatere bistvene pravice.

Vse to in veliko drugega italijanska dominantna kultura gladko spregleda ali minimizira in se nebogljenost sprašuje, zakaj se vendarle že več kot sto let Slovenci čutijo ogroženi od Italijanov.

SLOVENSKA NEVARNOST

Slovenci vidijo in čutijo nevarnost, ki sta jo za njih predstavljala rast in razvoj italijanskega naroda. Tudi njim pa skoraj popolna slepa pega onemogoča, da vidijo nevarnost, ki so jo sami predstavljali za Italijane.

V avstroogrski monarhiji je manj kot milijon Italijanov živelo ločenih od svoje novonastale matične domovine. Naseljeni so bili večinoma po obmorskih mestih. Ta so bila obkrožena z zaledjem, kjer so bolj ali manj strnjeno živeli Slovenci in Hrvati, ki so bili prisotni tudi v samih mestih kot manjšine. Slovencev in Hrvatov je bilo v Avstroogrski veliko več kot Italijanov in v desetletjih pred prvo svetovno vojno sta ta dva slovanska naroda doživljala hiter vzpon. Prejšnjo avtomatično asimilacijo Slovanov v mestih je zaustavila močna narodna zavest. Iz podrejenega, večinoma kmečko-delavskega prebivalstva, sta se razvijala vedno bolj organizirano delavstvo in dinamično meščanstvo, ki je začinjalo razpolagati s konsistentnim kapitalom. Zaradi takratne “vseslovanske vzajemnosti” so se sredstva različnih slovanskih izvorov z lahkoto povezovala v interesne lobbyje. Ti lobbyji so začinjali vedno uspešneje tekmovati z italijanskim kapitalom v Trstu.

Tržaško italijansko meščanstvo je dotlej v avstrijskem cesarstvu z velikim naporom branilo avtonomijo Trsta, saj je samo tako lahko ohranjalo oblast v mestu. Ko bi bil Trst upravno vključen v Kranjsko deželo, bi Italijani, čeprav so bili v mestu vedno večina, pretežni del te oblasti izgubili. Izgubljali so jo pa vsekakor. To ne samo zaradi razvoja slovenskega in hrvaškega podjetništva, ampak tudi zaradi postopnega širjenja volilne pravice, ki je dajala vedno več moči slovenskemu kmečkemu in delavskemu prebivalstvu. Slednje se je stalno množilo zaradi nenehnega priseljevanja delovne sile, ki jo je terjal industrijski razvoj mesta. Priseljevali so se pa predvsem Slovenci, saj je Trst italijanski narodnostni otok s slovenskim zaledjem. Mislim, da je takrat izgledalo kot zelo verjetno, da bi Trst, ko bi prve svetovne vojne ne bilo, postal vedno bolj slovenski ali avstrijsko – slovenski. Italijane je seveda ogrožala tudi avstrijska moč, a ta nas tu manj zanima, ker je leta 1918 izginila s tržaškega prizorišča in razen tragičnega prehodnega obdobja 1943-1945 se ni več pojavila.

Mehanizmi razvoja, kakršni se nam prikazujejo (še posebno, če jih gledamo a posteriori), ne dopuščajo možnosti, da bi se kaka skupina, ki ima v rokah oblast in od te tudi korist, tej oblasti odrekla ali jo samoomejila, ne da bi jo skušala ohraniti za vsako ceno.

Kot si ni mogoče zamisliti, da bi bilo italijansko meščanstvo v Trstu prostovoljno in brez odpora odstopalo od svoje moči in oblasti, ravno tako ni stvarno misliti, da bi se razvoj slovenskega kapitala in vzpon moči Slovencev v Trstu samoomejila. Razvijala bi se in če bi mogla, bi si tudi podredila italijansko komponento. Italijanska vodilna plast je zato ubrala pot, ki se ji je ponujala (na žalost je bil to nacionalizem prej, kasneje fašizem), da slovensko porajajočo se moč dejansko uniči.

V tem bi kdo lahko še videl le pogubno dinamiko kapitalizma in si mislil, da bi bila edina rešitev v kakšni socialistični perspektivi. Zdi pa se mi, da današnji dogodki dokazujejo, da ni to le logika kapitalizma, ampak bolj splošna logika oblasti, kateremu se niso izognile niti socialistične družbe. Nasprotno, spojina politične, ekonomske in narodne oblasti, ki je bila značilna za nacionalne države v preteklosti in paradokсно tudi za nekatere socialistične države, kot so bile republike v bivši Jugoslaviji, je izpadla kot posebno nevarna.

Želim poudariti, da smo Slovenci predstavljali tik pred razpadom avstroogrske monarhije, resnično nevarnost za vlogo, pozicijo in moč takrat prevladujoče italijanske komponente Trsta, ki se je v tako veliki meri istovetila s svojim meščanstvom. Ko rečem resnično, ne trdim še, da je bila ta nevarnost že povsem udejanjena. To namreč ni nujno, ker se ljudje ne boje le sedanjosti, ampak tudi grozečih perspektiv v bližnji in daljni bodočnosti. Poudariti želim le, da je bilo takrat realistično misliti, da bi v Trstu, ko ne bi bilo prve svetovne vojne, prej ali slej prevladali Slovenci in to je nujno vzbujalo v Italijanah občutek ogroženosti.

Za razumevanje psiholoških občutkov in reakcij Italijanov ni determinantno, če je hegemonija italijansko čutečega meščanstva bila upravičena ali ne in če je bilo, naravno in pravično slovensko potegovanje za to, da si pribori v mestu vsaj enakovreden prostor. Dejstvo je, da se določena skupina, ki dolgo uživa nek – pa čeprav krivičen – privilegij in na temu zgradi del svoje kulture in torej tudi del svoje identitete, nujno čuti ogrožena, ko drugi postavijo v dvom ta privilegij in ga hočejo ukiniti.

Do leta 1918 bi morda še lahko gledali na dogajanja kot na neko tekmo med obema skupinama, ki se je razvijala z veliko ostrino, a vendarle še vedno v okviru nekih pravil. Potem se pa začne dolgo obdobje, v katerem so v raznih fazah udarci – prej z ene in potem z druge strani – daleč preseglji vsakršna pravila. Prišlo je do terorja in fizične likvidacije tisočev ljudi na obeh straneh. Tako so se med drugo svetovno vojno Slovenci za Italijane v nekaj letih spremenili od nepomembnih premagancev in podložnikov v spet življenjsko nevaren faktor. 8. september 1943 je bil za Italijane, predvsem v teh krajih, katastrofalna travma. Do tistega dne so se čutili del imperija, ki jim je dovoljeval, da so se istovetili z arogantno vlogo velesile. V trenutku so padli v stanje popolne nemoči, prepuščeni na milost in nemilost slovenskim in hrvaškim partizanom, ki so grozili z maščevanjem za vse kar so pretrpeli v prejšnjih petindvajsetih letih. Grozila je tudi premaknitev meje proti zahodu, ki bi ločila stotisoče Italijanov od lastne domovine. V tem momentu se je za Italijane začel udejanjati katastrofalni “teror brez imena”, ki, kot sem prej opisal za Slovence ob italijansko-nemški invaziji aprila 1941, ustvarja psihično travmo, ki ostane kot usedlina v kolektivni psihi in ki jo je težko predelati.

Maja 1945 so Slovenci in Hrvati zavzeli del ozemlja, na katerem je živelo več kot pol milijona Italijanov. Načrtovali so celo sedmo federativno republiko, ki je bila navsezadnje nekakšna obratna inačica ljubljanske pokrajine. Občutek strahu in ogroženosti Italijanov ob ločitvi od lastne domovine je bil še hujši zaradi terorja, ki ga je jugoslovanska oblast izvajala po vojni (na tisoče deportirancev, pobitih v fojbah, nasilja, pretepi, šikaniranje). Ogrožujoče je bilo tudi dejstvo, da je Slovincem in Hrvatom paradokсно uspelo pridobiti na svojo stran (to se pravi tudi v boju za zedinjeno Slovenijo, oziroma Hrvaško, in torej za cilje, ki so bili nasprotni interesom italijanske narode skupnosti) celo znatne dele Italijanov: italijansko komunistično delavstvo v zavezništvu z Jugoslovani, ki je bilo pripravljeno sprejeti ločitev svojih krajev od Italije, kar je še bolj šibilo, že itak šibke pozicije Italijanov.

Za nekaj stotisoč Italijanov je v letih 1945-47 življenje v državi, kjer so povsem odločali drugi narodi, postala realnost. Komunistična diktatura jim ni dovoljevala nikakršnih stikov z lastnim matičnim narodom. Prisilila jih je, da so tragično igrali navidezno vlogo subjekta, v resnici pa niso imeli nobene možnosti izražati tega, kar so mislili in čutili. To pa je za manjšino mnogo večja omejitev in grožnja za njeno ohranitev kot za večinski narod, čeprav je tudi ta prav tako podvržen totalitarnemu režimu. Do leta 1954 je več kot dvestotisočim tržaških Italijanov grozila ista usoda kot njihovim istrskim sonarodnjakom. Te in druge okoliščine so povzročile tragični eksodus, v katerem je več kot 200.000 Istranov zapustilo svoje domove in imetja in se podalo na žalostno pot izgnanstva.

Ob koncu druge svetovne vojne je obstajala konkretna možnost, da bi pol milijona Italijanov živelo v tuji državi, v bednem totalitarnem sistemu (danes lahko rečemo za pol stoletja, takrat pa bi se lahko mislilo tudi za zmeraj), kjer bi ljudje izza železne zavese gledali skozi žice z visoko napetostjo luči svoje nedosegljive domovine. To se je res zgodilo milijonom vzhodnih Evropejcev v romunskem, češkem, vzhodno-nemškem in drugih socrealizmih. Stvari so se za Italijane le delno zasukale na boljše: meja ni prišla do Soče, jugoslovanski režim pa je zadobil – čeprav le v poznejših letih – manj nehuman videz, kar ga pa vseeno ni obvarovalo pred popolnim polomom. Posledično so bili sinovi Italijanov, ki so ostali v Istri, prisiljeni umirati pod krogli za združeno Hrvaško!

Tudi v luči poznejšega razvoja dogodkov se veliki večini Italijanov, ki so zapustili vse, kar so imeli, vključno z domovi kjer so stoletja bivali, še danes zdi, da bi bila njihova usoda veliko hujša, ko bi bili ostali v Istri. Osebnostno mi ni težko razumeti, da tako mislijo.

Storilca teh njihovih tragedij sta za Italijane predvsem slovenski in hrvaški narod. Vse to in še veliko drugega slovenska (in tudi hrvaška) dominantna kultura gladko spregleda ali minimizira in se nebogljivo sprašuje, zakaj se vendarle že celo stoletje Italijani čutijo ogroženi.

V bistvu se Italijani težko čutijo odgovorne, da so ustvarili in razvili fašizem, ki je Slovincem povzročil toliko gorja. Slovenci pa se tudi ne zavedajo, koliko gorja je njihov komunizem prinesel Italijanom. Zavesti o tem so pa zapletene, tudi zaradi različnih vrednotenj, ki jih razne politične komponente v vsakem od obeh narodov, dajejo tem totalitarizmom.

- * -

Vem, da so v naši stvarnosti številke in dogodki vedno povod za intenzivno občutene spore, kar bi me sililo k čim natančnejšemu preverjanju in iskanju trdnih dokazov za vse to, kar sem zapisal. To je seveda koristno in v določenih kontekstih tudi nujno, čeprav mislim, da so to že opravili zgodovinarji. V tem spisu pa se mi to ne zdi bistveno iz dveh razlogov. Prvi je ta, da je moja teza le, da je *vsak* v teh krajih živeči narod *res* kdaj v preteklosti zagrešil zločine in bil drugemu nevaren. Ne zanima me natančno določati, kolikšna je bila ta nevarnost.

Drugi razlog pa je, da - po mojem mnenju - dajemo številkam tako veliko važnost, le v kolikor operiramo z bolj primitivnimi psihološkimi shemami (v drugih spisih sem jih označil kot paranoidne), ki dopuščajo le tri možnosti:

- v prvi je krivda ali odgovornost lahko le vsa na strani drugih (in jo je treba zato čim bolj napihniti, da se morebitne majhne "krivdice" na lastni strani minimizirajo in tako zbršejo);
- v drugi je odgovornost vsa na lastni strani (to je, kar nasprotniki hočejo in čemur se je treba z vsemi silami upreti, ker bi bilo katastrofalno, ko bi se izkazalo kot resnica);
- v tretji je odgovornost porazdeljena točno na polovico in se tako dejansko lahko izniči (to predlagajo tisti, ki bi hoteli boleče spore o sodobni zgodovini v bistvu izbrisati in poceni skočiti v bodočnost brez preteklosti).

Verjetno me bo kdo obtožil, da se s tem spisom tudi sam postavljam v tretjo varianto in bo še dodal: "Kako moreš postavljati vse na isto raven!" V resnici ne mislim, da je rešitev v odnosu fifty-fifty, ker je tudi to le abstrakcija, in torej potvarjanje dejstev. Resnica porazdelitve odgovornosti je (brez okroglih števil) lahko v razmerju 37:63 odstotkov. Zdi se mi malo

pomembno, če bi se potem izkazalo, da je razmerje 42:58 odstotkov ali 54:46 odstotkov. To ne spremeni dejstva, da je odgovornost in nevarnost na obeh straneh in da se moramo s tem soočati in posledično s tem ravnati.

Nisem zgodovinar in torej ne bi znal dovolj natančno preveriti dogodkov in podatkov, ki se jih navedel. Uporabil sem jih le za razvijanje širše hipoteze, ali bolje rečeno, gre za poskus gledanja na našo stvarnost iz nekoliko drugačnega zornega kota od tistih, ki so bili doslej ustaljeni. Hvaležen bom, če bo kdo popravil zgrešene podatke in jih pomagal dopolniti, spremeniti ali – če bi se izkazali za povsem zmotne – tudi ovreči mojo hipotezo o **navidezno tako bizarnem dejstvu, da se tu ob meji dva naroda čutita vsak od drugega ogrožena, nihče od obeh pa ne čuti, da bi drugega kdajkoli ogrožal**. Ta selektivna slepota se mi zdi ena izmed glavnih zaprek pri razvoju dialoga in pravega sožitja. Priznanje lastne pretekle in potencialne bodoče nevarnosti postane lahko za soseda pomirjujoča, ker vključuje skrb neke skupine, da pazljivo upravlja svoj agresivni potencial. Tega vsakdo neizbežno ima. Le sprava, ki sloni na polnem prevzemu lastnih odgovornosti in na obojestranski zavesti, da je vsaka izmed strani v preteklosti predstavljala nevarnost za drugo in da bi jo lahko predstavljala tudi v bodočnosti, lahko dopusti, da konflikti zbledijo in preidejo iz sedanjosti v spomin, da se travme in pretekle izgube končno predelajo in premostijo.

Po drugi svetovni vojni je kot, da bi se na prizorišču odigravala zapletena igra, ki naj bi zajezila in upravljala kolektivno grozo in neznosni občutek krivde. Večidel nemške kulture danes priznava odgovornosti svojega naroda in se sprašuje o svojih krivdah, a ne zahteva od drugih narodov priznanja njihovih sokrivd, ki bi utegnile biti tudi številne in hude. Zato se drugi narodi lahko skrivajo za nacističnim absolutnim zlom, ker “v primeri z njimi smo mi bili dobri” in se tako čutijo olajšane. To nemško priznavanje krivde je vredno občudovanja (čeprav bi ga bilo treba globlje raziskati in razumeti), vendar delno zastira odgovornosti fašistov, konec koncev pa tudi komunistov.

Naj navedem tu čudovite vrstice M. Duras, ko v “Le douleur” pravi: “Če nacistične grozote smatramo le kot izključno nemško, ne pa kolektivno usodo, zreduciramo človeka iz Belsena le na žrtev lokalnega konflikta. Za tak zločin je en sam odgovor: prerasti ga v zločin vseh. Podelimo si ga vsi, kot si delimo idejo o enakosti in o bratstvu. Podelimo si zločin, zato da ga bomo lažje prenašali.”

Naloga kulture je, da je občutljiva in pozorna tudi na vsebine, ki so potisnjene v nezavedno in da predlaga skupinam, katerim pripadamo, primernejše pristope k obravnavanju tesnobnih vsebin, kot so tiste v zvezi z vojnami in s preteklimi travmami. Potrebna je torej pomoč, bodisi žrtvam kot krvnikom obeh strani tako kot vsem članom skupin, da se polno zavedajo in sprejmejo, to kar se je zgodilo in tudi to kar drugi čutijo.

Ustvariti si moramo poseben prostor, kjer bomo hranili sramoto in žalovanje, pa čeprav morda nismo niti še sposobni, da se z njima do dna soočimo. Kot hranimo svoje pokojne v ločenih prostorih – pokopališčih, zato da lahko naprej živimo v svojih domovih, tako bi moral vsak narod ali vse človeštvo, imeti nek prostor spomina, kjer bi hranil in občasno obiskoval tudi grozote in zločine, ki jih je sam zagrešil. Tako bi jih lahko predelovali postopoma, ko bi to postajalo mogoče. To bi bil tudi doprinos k procesu žalovanja nad lastno omadeževano samopodobo, kar edino lahko reši v nas nekaj pristne človečnosti. Katarktično bi morda odkrili, da so prostori sramu in žalovanja teren, na katerem lahko pride do pravega srečanja med skupinami in med posamezniki, kjer se lahko razvijejo odkrite in globoke vezi, ki nam bodo omogočile sožitje, ki ne bo le minljivo medsebojno prenašanje.

Zdaj, ob začetku novega stoletja, se je morda vzpostavila dovolj dolga časovna in generacijska razdalja, da nam omogoča pogumnejši poskus elaboracije in odločnejše korake k premoščanju togih pozicij, v katere so nas pretekle travme do sedaj vkleščale.